

Szabadidő: lustasághoz való jog?

A 19. században, ha egyáltalán módjukban állt az embereknek, a szabadon eltölthető időt választották a magasabb kereset ellenében, így akik már megszerezték a létfenntartásukhoz szokásosan szükséges eszközöket, leálltak a munkával. A munkaidő és a szabad idő két, egymástól elválasztott terrénumnak számított; az egyik a fáradozásra, a másik a pihenésre, semmittevésre szolgált. Az egyiket kimérték, beosztották, a fegyelmezés eszközévé tették a gyárban, a piacon pedig értékkel ruházódott föl, a másikat viszont számolatlanul töltötték el; örültek a munkások, ha kibújhattak a terhes időrend alól, s élvezték, hogy nem tartoznak senkinek elszámolni szabad estéjükkel vagy a vasárnapjukkal. A munkával töltött napok, illetve hetek, összehasonlítva a maival, sokkal hosszabbak voltak, napi 12–14 óra, illetve heti 72–84 óra, mégsem jellemezhető időszüksősnek ez a világ, sőt Linder (1970) egyenesen időmilliomos kultúraként állítja szembe a 20. századival. Időmilliomosnak, mert az emberek természetesnek tartották, hogy a munkán kívüli idejükben szabadok, azaz nem csinálnak semmit, mondhatni, bármire ráérnek.

A fogyasztói magatartás kialakulása döntő változást hozott ebben: egyrészt a szabad idő szabadidővé, azaz olyan tartammá alakult, amit az emberek piacon vásárolt javak és szolgáltatások igénybevételére épülő tevékenységekkel töltenek meg, másrészt szorosan összekapcsolódott a munkaidővel, mindezek pedig magukkal hozták időínséges kultúránkat. E jelenségre a közgazdaságtan az 1960-as években figyelt föl. Becker (2004 [1965]) fogalmazta meg először, hogy a tanuláshoz hasonlóan az összes nem kereső tevékenységet, így a fogyasztást is kétszeres kiadás terheli. Egyrészt pénzt kell áldozni magára az elfoglaltságra – például ha meg akarunk nézni egy filmet, meg kell venni a mozijegyet –, másrészt kiadásként kell számolni azzal is, hogy a moziban töltött időt jövedelemszerzésre lehetett volna fordítani.¹

¹ Becker e tézisére több kritika is érte, legfőképpen azt tették szóvá, hogy nem mindenki van abban a helyzetben, hogy eladhatja szabadideje egy részét. Az önállók érezhetik úgy, ha moziba mennek, s arra az időre bezárják boltjukat, műhelyüket, hogy valóban jövedelmet szalaszthatnak el, viszont egy sor foglalkozási csoportba tartozó embernek nincs alkalmuk többletmunkát vállalni, így szabadidejüket sem tekintik elszalasztott jövedelemnek. Becker megfontolásainak kritikai visszhangjáról jó összefoglalást adnak Jacob és munkatársai (1976). A vizsgálatok szerint a munka természete is szerepet játszik a döntésekben; akik fizikai munkát végeznek és/vagy monoton a tevékenységük és/vagy kizárólag végrehajtott feladatokat látnak el, inkább a szabadidőt részesítik előnyben a keresőmunkával szemben (Blekesaune 2005).

Ily módon az embereknek szabadidejükben is ketyeg az órájuk, még akkor is, ha történetesen nem költenek semmire, csupán heverésznek, hiszen ez is pénzbe kerül: tétlenségükkel jövedelmet szalasztanak el. Értelemszerűen minél magasabb valakinek a jövedelme, annál nagyobb – végső soron fogyasztása bővítésére fordítható – keresetet szalaszt el, amikor éppen nem dolgozik, hanem például fogyaszt, így a legjobban fizetett emberek igyekeznek a leginkább csökkenteni az improduktív idő mennyiségét. E törekvésük eredményeként viszont – ezt már nem Becker, hanem Linder (1970) mondja – jövedelmük tovább nő, s ezzel együtt még sűrűbb lesz a szabadidejük, hiszen több holmit, szolgáltatást vásárolnak, amelyeket ráadásul rövidebb idő alatt kell elfogyasztani. Mivel szabadidejük drága, ezért minél értékesebb, értsd: költségesebb eltöltésére törekuszenek.

Becker és Linder újítása abban áll, hogy kimutatták: az ember magatartása szabadidejében is ökonomiai természetű, azaz e tekintetben nincs különbség pénzkereső tevékenysége és mondjuk otthon, családi körben időzése között. Az idő éppoly általános egyenértékességé vált, mint a pénz, mivel a tradíció és a megszokás már nem osztja föl, pántlikázza meg szabadon elkölthető és munkára fordítandó részre. Az idő: pénz formula a fogyasztói magatartás megjelenésével már nem csupán az önállókra vonatkozik, azokra, akik egész életüket vállalkozásuk szolgálatába állítják, hanem azokra is, akik a munkaerőpiacon értékesítik munkaerejük (vagy tudásuk) használatát. Persze van egy döntő különbség a múlt és a jelen között: 'az idő: pénz' normája a felhalmozást szolgálta a huszadik századot megelőzően, míg ma épp ellenkezőleg: a családok legtágabb értelemben vett jólétét. Ebből adódóan nem a rendelkezésre álló idő munkával megtöltése a feltétlen követendő, s így megfontolást sem igénylő magatartás, hanem a haszonmaximalizálás: a legtöbbet kell kihozni a rendelkezésre álló időből (legyen az pénzkereső tevékenység vagy szabad hétvége) az alternatív felhasználási lehetőségek mérlegelésével.

Az idő gazdasági jószágává vált tehát, s úgy kell vele bánni, akárcsak a pénzzel vagy más anyagi tőkével: növelni kell a hozamát. Az idővel kapcsolatos magatartásváltásnak megvannak a maga következményei: az emberek hajszoltak lesznek munkájukban, hogy egyre többet fogyaszthassanak, s hajszoltak lesznek szabadidejükben, hiszen szorosan meg kell szervezni életüket, ha mindent el akarnak fogyasztani, amit megvásároltak. Ahogy bővül a megvásárolt szolgáltatások és javak köre, úgy válik egyre szűkösebb erőforrássá az az idő, ami alatt el kell jutni a fodrászhoz, megnézni a TV-ben egy fontos meccset, belenézni a megrendelt kertészeti lapba, különórára vinni a gyereket, kipróbálni a nemrégiben beszerzett digitális fényképezőgépet, kirakni a kertbe az új napelemes lámpákat, és végre rendszeren elolvasni a kicserélt mosogatógép használati utasítását.

A magas keresetűeknél, akiknél az idő szűkössége a legnyilvánvalóbb, jellemző, hogy már nem is tudják használatba venni mindazt, amit megvásároltak, így elnapolják fogyasztásukat. Gyűlnek a polcokon, szekrényekben, garázsban, padláson azok a holmik (könyvek, zenei albumok, kerékpár, túrafelszerelés), amelyek tényleges birtokbavételét jobb napokra halasztják. Sullivan (2010 [2008]) ezt a virtuális, befejezetlen, csupán a vásárlás aktusára korlátozódó, szomszédok, ismerősök által észrevehetetlen fogyasztást szembeállítja a néhány nemzedékkel korábban még domináns hivalkodó fogyasztással – ez utóbbi lényege épp a megmutatás, a társadalmi státus nyilvános reprezentálása.

A vizsgálatok szerint (Sullivan 2010 [2008]) a mai nemzedék úgy érzi, hogy nagyobb időnyomás alatt él, mint szülei. Ugyanakkor az időmérleg-felvételek és az időnyomásra vonatkozó adatok összevetése paradox eredményt mutat, mivel nem nőtt olyan mértékben

a munkával (ideértve a házimunkát is) töltött idő, mint amekkora változás végbement az időnyomás észlelésében. Ez az újfajta érzékenység tehát nem a tartamok hosszának, arányainak jelentős változásából adódik, inkább kitöltésük módja alakult át drámaian. A javak és szolgáltatások szüntelen bővülése, illetve az idő hozamának növelésére törekvő magatartás kialakulása a szabadidő zsúfoltságát hozta magával; fölgyorsult a fogyasztás, a tevékenységek párhuzamosan futnak, és ebből adódóan megszűnik linearitásuk, fragmentálódnak (Sullivan 2010 [2008]). A változások a háztartási munkákat is elérték, az otthonok gépesítésével ez a tevékenységcsoport is taylorizálódott (Hochschild 2001).

A szabadidő és munka nem választható tehát szét, már csak azért sem, mert a szabadidő eltöltése egyrészt csak fogyasztásként, azaz mások munkáját felemésztő tevékenységként, például a szolgáltatások sokaságának igénybevételével képzelhető el manapság. Másrészt pedig a szabadidő kitöltése maga is gyakran valamilyen élvezetből végzett munka; hobbitévékenység, önkéntes munkálkodás politikai pártokban, mozgalmakban (Urry 2010 [1994]). A hobbi nem új keletű jelenség, a húszas években az értelmiség, de a szakszervezet is ebben látta a munkaidő csökkenésével járó problémák megoldását. Azt remélték, hogy a gyári egész napos robot alól felszabaduló munkások, ha értelmes elfoglaltságot kínálnak nekik, energiáikat jóra fordítják (Cross 1993). Új viszont, hogy ma egyre inkább a pénzkereső tevékenységen kívüli, lényegében a fogyasztás szférájába tartozó, kedvtelésből végzett, ráadásul nem bevétellel, hanem javarészt kiadásokkal járó munkák teremtenek az ember számára identitást. (Megvalósult volna a *Német ideológiában* megfogalmazott vízió? Az emberek a szükséges rosszként elvégzett munkájuk után kedvük szerint halásznak vagy kritikai kritikusnak állnak?)

A munkaidő és a szabadidő összemosódását még egy további tényező is előmozdította. A múlt század kilencvenes éveitől egyre inkább visszaszorulnak a hagyományos foglalkoztatási formák, amelyek legfontosabb eleme a fix időkeret: a munkaidő a legtöbb ember számára egyszerre kezdődik és végződik, tipikusan 8-tól 5-ig tart. Ehelyett terjednek a flexibilis alkalmazási módok; a részmunkaidő, adott feladat elvégzésére kötött, határozott idejű szerződés, távmunka stb. A munkáltató nem az időegységekben kifejezhető munkaerő használatáért fizet, hanem az eredményért. Ezzel beteljesedett a már a taylorizált üzemekben elindult racionalizálás: besűrűsödött a munkanap, megszűnt lineáris szerkezete, az idő polikronná vált. Paolucci (2010 [1996]) kiemeli, hogy mai világunkra egyszerre több időhasználati mód együttes jelenléte jellemző.

A mechanikus óra megjelenése révén bő hatszáz éve kezdett kifermődni a nagyobb közösségek, mesterséges társulások időrendje, ennek segítségével rázódott össze, szinkronizálódott a városi emberek élete; ahogy Le Goff (1980) fogalmazott: kronológiai háló terült a mindennapi életre. Ez a háló manapság szétfeszülben van – a jelenséget, mint az imént említettük, Paolucci a termelés aspektusából elemezte, Urry (2010 [1994]) viszont a hétköznapi élet felől közelíti. Korábban nem csupán a munkaidőnek volt meg a rögzített, a legtöbb munkavállalóra érvényes kezdő és befejező pontja, hanem a mindennapi élet egésze időbeli referenciapontokhoz igazodott; megvolt az étkezések, a nyugovóra tézés fix, legalábbis társadalmilag elfogadott-előírt ideje, de még a tévénézés is, mivel a híradó vagy az esti filmek keretozték az egyének hétköznapijait. Ma viszont rengeteg csatorna közül lehet választani, de még ugyanazt a műsort is eltérő időpontban nézhetik az emberek, mivel megállíthatják, visszapörgethetik a híradót, filmet, futballmérkőzést, átugorhatják a reklámokat vagy az unalmasnak talált részeket (Urry 2010 [1994]). A deszinkronizációval, azaz az idő pántlikázási

gyakorlatának megszűnésével lehetővé vált, hogy a családok flexibilis, saját élethelyzetükhöz igazított időrendet alakítsanak ki.² Ezzel kiesnek az egymáshoz igazodásból adódó „haszontalan, holt idők”, az adások megállíthatóságának, visszapörgethetőségének példájánál maradva, az olyan üres percek, amelyek alatt – a tevékenységek szinkronizálása jegyében – az egész ország a tévé képernyőjén megjelent órát bámulta másfél-két percen keresztül, a híradóra várva.

Fölbomlóban van tehát a társadalom időrendje, ma már aligha mondható: mindennek megvan a maga elrendelt ideje. Ez a változás is megkönnyítette a munkára (ökonómiai) és szabadidőre (a „gondtalan”, az idővel nem gazdálkodó) irányuló viselkedések közötti határ elmosódását, s a haszonmaximalizálás jegyében meghosszabbíthatóvá, más időszávokba át-csoportosíthatóvá vált az éppen leggazdaságosabbnak gondolt tevékenység. S mivel egyre kevésbé pántlikázott a munka világán kívül töltött (tehát a maradék, a keresőtevékenységre már át nem csoportosítható) idő is, rugalmasabban fölhasználható. Az időrend föllazulásával az emberek a korábbi korszakokhoz képest nagyobb szabadságot kaptak, pontosabban fogalmazva: nagyobb a kényszerítő erő e szabadság kiaknázására, hogy szabadidejüket a lehető leghatékonyabban költseik el.³

A hatékonyság növelésének legkézenfekvőbb módja a szabadidő besűritése, azaz a fogyasztás sebességének fölgyorsítása. Ebben talán a – Ritzer (1993) által – mcdonaldizációnak nevezett folyamat játssza a vezető szerepet. Ritzer ebből a jelenségegyüttesből leginkább a hétköznapi élet szabványosítását, szokásaink elszürkülését emeli ki, s nem foglalkozik azal (elmarasztaló megjegyzéseitől eltekintve), valójában miben rejlik népszerűsége. Miért részesítik előnyben az emberek a gyorsfogyasztást? Számunka viszont a mcdonaldizáció éppen abból a szempontból érdekes, hogy mit kínál az időnyomás alatt élő egyének számára. A gyorsfogyasztásnak megvan az a kétségtelen előnye, hogy a tevékenységek lerövidíthetők, sőt mivel kevesebb figyelmet igényelnek, egymásra is lapolhatók a tennivalók. Azért esznek hamburgert, mert – ahogy Ritzer hangsúlyozza – standard ételmiszer (nem kell kipróbálni, előre tudható, mekkora egy adag, milyen ízű, miből áll), ráadásul gyorsan hozzá lehet jutni, és minden ceremónia nélkül bekebelezhető. Az étkezésből ily módon lecsipett idő fölhasználható például egy tabloid újság (mcpaper) átfutására, amivel újabb nyerhető, amit CD-hallgatásra lehet fordítani. Persze a CD nem a teljes művet, csak kiemelt részeit (highlight) tartalmazza. Ezzel persze megint nyerhető néhány időegység, amiből, ha összejön a kellő mennyiség, kijön egy fogyókúra, nyelvi, önismereti stb. gyorstalpaló. És így tovább a végtelenségig: azért fogyasztunk mcdonaldizált terméket, hogy maradjon időnk újabb és újabb mcdonaldizált áru bekebelezésére, azért tehát, hogy a szokásos szabadidőbe a lehető legtöbb dolog belezúfolható legyen. (A sebesség tovább fokozható a párhuzamos fogyasztással. Az előbbi példánál maradva: a hamburger majszolása közben átfuthatunk egy

2 Persze a referenciapontoktól való eltérés nem minden társadalmi csoport számára egyformán tolerált. Elfogadott a kora délutáni, azaz a munkára szentelt időben a teniszezés, ha menedzserekről van szó, de kevésbé tolerált, ha munkanélküliek játszanak (Pronovost 1989).

3 Persze az időrend föllazulása a szabadság korlátozásával is járhat. Mint korábban említettük, a flexibilis munkarend leginkább a kékgallérosok körében csökkenti az idő feletti ellenőrzésük lehetőségét, sőt kifejezetten kedvezhet is a munkaadónak. Ha nem kötött a munkarend, a tulajdonosok gyakran az alkalmazottak munkahelyükön töltött idejéből csak a ténylegesen ledolgozott részt fizetik meg, a többit (kávézás, munkatársakkal beszélgetés stb.) a szabadidőhöz tartozónak tekintik (Paolucci 1996).

tabloid újságot, miközben zenét hallgatunk, amit akkor sem hagyunk abba, ha telefonjainkat bonyolítjuk vagy az SMS-ekre válaszolunk.)

A mcdonaldizáció az egyes, egymástól független termékekre és szolgáltatásokra vonatkozik, amelyek fogyasztását az egyéneknek maguknak kell megszervezniük (utánajárni, kikalkulálni, összerakni). Vannak ugyanakkor a családok intenzív fogyasztását előmozdító, kifejezetten erre szakosodott vállalkozások is (például a szabadidőparkok, turisztikai irodák), amelyek már előre strukturált időcsomagokat kínálnak. Például a Brean Leisure Park, Délnyugat-Anglia egyik legnagyobb ilyen jellegű létesítménye így reklámozza magát: „A Fun-Packed Family Day Out”⁴ Poel (1997) szerint mára megszerveződött az időmodulpiac, ahol komplett – a vevők által szabadon variálható szórakozáselemekből álló – hétvégék, teljes vakációs tartamok szerepelnek a kínálatban. A családok a modulok kínálatból a számukra leg többet ígérő (érték- és időarányos) termék- és szolgáltatáskombinációt választhatják.

Különösen figyelemreméltó a Disneyland Parkok átalakulása az elmúlt 10–15 évben. Ezek az intézmények hatalmas üdülőkomplexumokká fejlődtek (nevükben is jelezve a változást: Disneyland Resorts, amellyel megkülönböztetik magukat a hagyományos vidámparkoktól), itt már – a Disneylandben megszokott kínálaton túl – szállodák sokasága, bűvárkodási lehetőségek, golfpályák, bevásárlóközpontok stb. csábítják a vásárlókat. Lényeges változás, hogy ezek már nem egy-két napos szórakozást kínáló intézmények, hanem a család teljes vakációját lekötő, papát, mamát, gyerekeket intenzív fogyasztói munkára fogó üdülőgyárak.

Poel (1997) szerint azzal, hogy a piaci szereplők a szabadidőt előre strukturált modulokba szervezik, nem csupán válaszolnak a kereslet azon sajátos igényére, hogy a vevők növelhessék szabadidejük eltöltésének hatékonyságát, hanem ki is alakítják bennük a termelékenység egyfajta képességét.⁵ A szabadidő tehát a gazdasági élet, sőt ezen belül bizonyos értelemben a termelés logikája szerint szerveződik meg. S akárcsak a versenynek kitett vállalatoknál, az időhiány itt is a hatékonyság folyamatos emelését, a kikapcsolódás, szórakozás leggazdaságosabb előállítását kényszeríti ki.

Lafargue, aki Marxban nem csak mesterét, de apósát is tisztelhet, egyik politikai pamfletjében, *A lustaságra való jog*-ban szarkasztikus bírálatát adta a munkához való jog munkásmozgalmi követelésének. Értetlenségét fejezte ki, hogy miért ragaszkodnak a munkások ahhoz, hogy dolgozhasanak, s miért nem inkább a semmittevés jogáért szállnak harcba. Fölszólítja az érintetteket: „(...) a proletariátus türtöztesse magát és elégedjék meg azzal, hogy nem dolgozik többet napi három óránál, s a nappal és az éjjel többi részében semmittevéssel és lakmározással foglalkozik” (Lafargue 1971 [1883]: 110). Érvelését bőséges, külön-

4 A részleteket lásd a www.brean.com linken, illetve a Wikipédiában a Brean Leisure Park címszó alatt. Jellemző egyébként, hogy az ilyen típusú parkok a családi fogyasztás színterei, a kezdetben gyerekek számára épült vidámparkokat bővítették ki, hogy a család minden tagja megtalálja benne a maga szórakozását. (A család fogyasztási egységgé válásáról, munkára kényszerítő szerepéről lásd Kuczi 2010.)

5 Schulze (2000) élménytársadalom-fogalma magában foglalja a racionális, „élménymaximalizáló” magatartást. Ma az egyéneknek a bőséggel kell megküzdeniük, valahogy meg kell oldaniuk, hogy a javak sokaságából éppen azokat válasszák ki, amelyek a megcélzott élményhez vezetnek. Ezzel kapcsolatos döntéseik magukban foglalják a tévedés, s így a csalódás kockázatát is. Ehhez hozzátehetjük, hogy a rossz döntéssel nem csupán az élmény elmaradását kockáztatják, hanem, mivel szűkössé az erre szentelhető idő, egyúttal más élményeket is elszalasztanak. (Schulze munkásságának legteljesebb magyar nyelvű összefoglalását lásd Éber [2007]). A modularizáció révén viszont javult a döntési teljesítmény, mivel mérsékelhető a tévedés és csalódás kockázata, részint a kínálat leegyszerűsítése, kezelhetővé, kalkulálhatóvá tétele okán, részint pedig a kínálat magát a döntési gyakorlatot is formálja; rutinosabbá, tudatosabbá teszi a vásárlókat.

böző korszakokból, kultúrákból vett példaanyaggal színesíti, rámutatva: bármely időszakot nézzük is, az emberek, ha megtehették, a semmittevés természetes állapotában éltek. Persze nem mindenki tehetta meg. A munkátlanság a szabad egyének kiváltsága volt eddig a történelemben, az alávetettek viszont dolgozni kényszerültek. A helyzet azonban mára megváltozott (Lafargue bizonyára a termelékenység gyors növekedésére utal), s eljött az ideje, hogy a proletárok is részesedjenek a lustálkodás kiváltságos jogában. Éppen ezért ostorozza őket, amiért alávetett helyzetük megtartásáért, azaz a munkáért harcolnak, nem pedig a szabad emberekhez egyedül illő semmittevésért.

A pamflet 1883-ban jelent meg, akkoriban, amikor már jól érzékelhető volt a nők munkaerőpiacról való kivonulásának trendje, s tizenhét évvel előzte meg az ILO napi nyolcórás munkaidőre vonatkozó ajánlását, azaz, mintha Lafargue lustasághoz való joggal kapcsolatos elképzelései szerint alakultak volna a dolgok. Ugyanakkor, mint Cross rámutat, a munkaidő csökkenése nem bizonyult tartós, máig is érvényes trendnek (Cross 2010 [2005]), s a globalizáció hatására nem csak az USA-ban, hanem az elmúlt évtizedekben Európában is visszafordultak a folyamatok (Schor 2010 [1998]). S tegyük hozzá: nem a munkavállalók akarata ellenére. A nők a hatvanas években önként (értsd: nem a primer megélhetési gondok nyomására) léptek vissza a munkaerőpiacra, ami által megugrott a családokon belül a pénzkereső munkaóra fordított idő, miközben a házimunka mennyisége sem csökkent érdemben. Emellett magas a többletmunka vállalására való hajlandóság. A többség ugyan elvben kevesebbet szeretne dolgozni, de arra kevesen érznek késztetést, hogy ennek meg is fizessék – fogyasztásuk stagnálásával vagy horribile dictu: csökkenésével – az árát. Sőt a magasabb jövedelem kedvéért tízből hat ember még jelenlegi elfoglaltságánál is szívesen vállalna többet, s nem kevés azok száma sem, akik szabadnapjaik egy részét is eladnák (Richard 1998). A többletmunka eredménye ugyanakkor „elvész”, hiszen, ha mindenkinek javul a jövedelmi pozíciója, akkor senki sem érzi, hogy másokhoz képest kedvezőbb lenne a helyzete (Schor 2010 [1998]).

Lafargue 1883-ban még nem számolhatott a fogyasztással, ami az elmúlt évszázadban átrendezte a vágyakat és törekvéseket, és újradefiniálta az idő értékét. Nem láthatta előre, hogy a növekvő jólét ellenére nem csupán a munkaidő nem fog igazodni azon követeléséhez, hogy tilos napi háromóránál többet dolgozni, hanem éppen a jólét következtében az eredendően lustálkodásra használt szabad idő is mind feszesebbé, tevékenységgel zsúfoltabbá, röviden: szabadidővé válik majd. A boldog, fesztelen lustálkodást, a szabad emberek ezen évszázadokig meglévő kiváltságát az utóbbi évtizedekben egyre kevésbé óhajtják a munkavállalók, hiszen ez szintiszta elfecsérlése lenne a drága időnek, vagy ami még rosszabb: szegénységük eltéveszthetetlen jelét látnák benne maguk is. Aki ráér – akár azért, mert kevés a munkája, netalán segélyen él, akár, az előbbitől nem függetlenül, azért, mert nem tudja a vágyott javakkal és szolgáltatásokkal megtölteni szabadidejét, s ily módon lustálkodásra kárhoztatott –, az sikertelennek számít a társadalomban.

A fiatal Marx (1970) koncepciójában – elvont természete szerint – a munka alkotja az ember tulajdonképpeni lényegét, nembeliségét, a tőkés társadalom viszonyai között viszont az elidegenedés forrása; kényszer, szenvedés, amely az önkiteljesedés helyett önelvesztéssel jár. Az emberek ennél fogva csak a munkán kívüli tevékenységeikben – evésben, ivásban, alvásban, nemzésben – érzik magukat szabadnak, ahogy Marx az akkor még hegelianus modorában mondja: itt vannak önmaguknál. Ez a jellemzés a mostani viszonyokra is érvényes. A lélektelen, pusztán pénzkeresetnek tekintett munkák ma éppúgy híján vannak az önkife-

jezés lehetőségének, mint a 19. század közepén, sőt Bauman (2005 [1998]) szerint még azok a feladatkörök is, amelyek korábban rendi hovatartozást adtak betöltőiknek, mára elveszítettek identitásképző szerepüket. Ily módon – Marx állításával összhangban – az emberek nem a pénzkereső munka, hanem a fogyasztás, illetve, ami ugyanaz: a hobbiból végzett „munka” révén próbálják megteremteni önazonosságukat. Ugyanakkor van egy döntő különbség. A fiatal Marx még magától értődőnek, adottnak tekintette: az egyének a munka világán kívüli tevékenységeikben – evésben, ivásban, nemzésben – szabadok, természetes módon önmaguk. Ma viszont a fogyasztás feladattá vált, valamiféle szorító, racionális, hozamnövelő időgazdálkodást igénylő kötelezettséggé, hogy általa teremtdőjön meg az identitás. S ehhez tegyük hozzá a főttebb már elemzetteket: az ember mindezt az idő nyomása alatt teszi: hajszoltan; evésben, ivásban, nemzésben kapkodva-habzsolva teremt önazonosságot.

A bevásárlóközpontokban, turistautakon, a szórakoztatásra szakosodott parkokban a munkások már jó ideje éppoly intenzíven, ha nem felfokozottabban, kevés szünetet hagyva tevékenykednek, mint munkahelyükön, nem csupán azért, hogy megtérüljön a drága belépőjegy, szállás- és útiköltség, hanem, hogy a gyorsan változó kínálatban újra és újra megkonstruálhassák identitásukat. Az önmaguk hajcsárjaként saját magukat és családjukat frenetikus szórakozásba hajszoló emberek szemében értelmetlen pénzkidobásnak, lehetőségeik elfecsérlésének számít a pusztá lakmározás és semmittevés, hiszen közben elmulasztódik mindaz, aminek megszerzéséhez – a megfeszített munkának, túlóráknak köszönhetően – rendelkezésre áll a bankkártyán erre tartalékolt pénz. Az üdülőkörök, bevásárlóközpontok kínálata, a zsebben lapuló bankkártya és a vakáció szűkös ideje együttesen megteszik a magukét azért, hogy a munkások még szabadidejükben se érvényesíthessék a lustasághoz való jogukat. Keményen kell dolgozniuk, hogy az örökké változó divatokat követve lehetőségeikből kihozzák a maximumot, miközben újra és újra meg kell teremteniük önmagukat.

A dolog ironiája, hogy a kétkezi munkások a magas jövedelműekkel összehasonlítva valamicskét mégis realizáltak a lustasághoz való jogból, bár ezzel ismét a vesztesek oldalára kerültek. Lafargue a kiváltságosok dologtalanságát szerette volna kiterjeszteni a munkásosztályra. Ez annyiban teljesült, hogy ma valóban ők dolgoznak a legkevesebbet, mivel közben fölemelkedett egy új elit, melynek tagjai épp örökös elfoglaltságukkal különböztetik meg magukat az alattuk lévő társadalmi csoportoktól (Gershuny 2005). A dologtalanság helyett az elmúlt évtizedekben az időhiány vált státuszjelzővé.

Hivatkozott irodalom

- Bauman, Zygmunt (2005 [1998]): A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig. *Replika* (51–52): 221–237.
- Becker, Gary S. (2004 [1965]): Az időallokáció elmélete. In *Válogatás Gary S. Becker írásaiból* (Szakkollégiumi Füzetek 37). Hajósi Péter (szerk.). Budapest: Rajk László Szakkollégium, 61–94.
- Blekesaune, Morten (2005): Working Conditions and Time Use. *Acta Sociologica* 48(4): 308–320.
- Cross, Gary (1993): *Time and Money. The Making of consumer Culture*. London, New York: Routledge.
- Cross, Gary (2010 [2005]): A lustasághoz való jog? A buzgólkodás retrospektív vizsgálata. *Replika* 70: 85–100.
- Éber Márk Áron (2007): *Élménytársadalom. Gerhard Schutze koncepciójának tudás- és társadalomelméleti összefüggéseiről*. Budapest: ELTE, Társadalomtudományi Kar.

- Gershuny, Jonathan (2005): Busyness as the Badge of Honor for the New Superordinate Working Class. *Social Research* 72(2): 287–314.
- Hochschild, Arlie Russel (2001): *The Time Bind. When work becomes home and home becomes work*. New York: Holt, Henry and Company.
- Jacob, Jacoby, George J. Szybillo és Karol Kohn Berning (1976): Time and Consumer Behaviour. An Interdisciplinary Overview. *The Journal of Consumer Research* 2(4): 320–339.
- Kuczai Tibor (2010): Fogyasztás – ösztönzés – családi kontroll. *Replika* 70: 109–125.
- Lafargue, Paul (1971 [1883]): A lustaságra való jog. In *Válogatott írások*. Budapest: Kossuth, 97–114. Interneten: http://www.tarfor.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=309:a-lustasagra-valo-jog&catid=15:gondolatok&Itemid=33 (letöltve: 2010. 09. 12.).
- Le Goff, Jacques (1980): Merchant's Time and Church's Time in the Middle Ages. In *Time, Work, and Culture in the Middle Ages*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Linder, Staffan Burenstam (1970): *The Harried Leisure Class*. New York: Columbia University Press. Magyarul részlet: A hajsztolt szabadidős osztály. *Replika* 70: 15–30.
- Marx, Karl (1970): *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. (2. kiadás.) Budapest: Kossuth. Interneten: <http://mek.oszk.hu/04500/04532/04532.pdf> (letöltve: 2010. 09. 12.).
- Paolucci, Gabriella (2010 [1996]): A munkaidő változó dinamikája. *Replika* 70: 67–83.
- Poel, Hoge van der (1997): Leisure and the Modularization of Daily Life. *Time & Society* 6(2–3): 171–194.
- Pronovost, Gilles (1989): The Sociology of Time. *Current Sociology* 37(3): 1–93.
- Richard, Greg (1998): Time for Holiday? Social Rights an International Tourism Consumption. *Time & Society* 7(1): 145–160.
- Ritzer, George (1993): *The McDonaldization of Society*. Newbury Park, CA: Pine Forge.
- Schulze, Gerhard (2000 [1992]): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. *Szociológiai Figyelő* (1–2): 135–157.
- Schor, Juliet B. (2010 [1998]): Munka, szabadidő és fogyasztás. *Replika* 70: 101–108.
- Sullivan, Oriol (2010 [2008]): Elfoglalt életmód, státusz szerinti elkülönülés, és fogyasztási stratégiák a magas jövedelemmel és kevés idővel rendelkezők körében. *Replika* 70: 31–49.
- Urry, John (2010 [1994]): Idő, szabadidő és társadalmi identitás. *Replika* 70: 51–66.